

ШУКРОНАЛИК УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТ СИФАТИДА

Б.С.Шукурова

*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва
фольклори институти катта илмий ходими*

Турк адабиётининг машҳур ёзувчиси Азиз Несин асарлари ўзининг чуқур маънога эгалиги, инсон руҳиятининг мураккаб томонларини кўрсатиши билан ажралиб туради. Адибнинг “Худога шукур” ҳикояси ҳам шундай асар бўлиб, унда турли ижтимоий ва маънавий масалалар ўзига хос тарзда ёритилган.

Ҳикоя воқеалари Кадикуйдан Бостанжига борадиган трамвайнинг иккинчи вагонидан рўй беради. Трамвай тикилинч, кимдир ишдан, кимдир бозордан уйга қайтмоқда. Трамвайнинг орқа ойнасига бор оғирлигини ташлаган чол, унинг оёғидаги қўпол матодан тикилган маҳси, эски калиши ва бошидаги тўкилиб қолган мўйнали шапкаси китобхон кўз ўнгида трамвай вагонининг умумий манзарасини гавдалантиради.

Ўрта ёшдаги йўловчилардан бири сомон билан бекитилган саватини қўлида ушлаб, рангпаргина йўловчини “Оғайни, эҳтиёт бўл, ўтириб олма, ичида тухуми бор-а!”¹ – деб огоҳлантиришидан сўнг воқеалар ривожини бошланади. Йўловчилар йўл бўйи фақат шу тухумларни баҳона қилиб, ўзларининг турли ҳасратларини тўкишади. Улар, асосан, ижтимоий ва иқтисодий қийинчиликлар ҳақида қизгин суҳбатлашишади. Ҳикоядаги суҳбат орқали муаллиф китобхонни ҳаётнинг муҳим қадриятлари, маънавий ва ижтимоий масалалар ҳақида чуқур мулоҳаза юритишга ундайди.

“Кимдир уй-жой тўловларининг баландлигидан нолиса, бошқаси – керакли нарсани топиб бўлмаслигидан нолирди, яна бири эса алам билан ҳали яшаса бўладиган уйларни бузишаётганидан шикоят қиларди. Тўғриси, у ерда бўлган гапларнинг барчасини сизга етказишдан ўзимни тийиб турибман. Улар шунчалик асабийлашган эдики, узоқ иш кунидан чарчаб уйига қайтаётган одамга эмас, балки қимматчиликка қарши норозилик намойишига чиққан кишиларга ўхшардилар. Вақти-вақти билан овозларини янада кўтаришар ва худди нутқ сўзлашга чиққан нотикқа ўхшаб гапиришарди. Мен эса ичимда: “Қўйинглар, ватандошлар, бунчалик қизишманглар. Албатта, асабийлашишга баъзи асослар бор, лекин ҳаммаси сиз айтганчалик эмас”². Мазкур парчада ижтимоий ва иқтисодий муаммолар воситасида инсонларнинг

¹ <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/aziz-nesin-noyob-mikrob.html>

² <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/aziz-nesin-noyob-mikrob.html>

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

руҳий ҳолати ва унга таъсир қилувчи омиллар ифодаланган. Ёзувчи инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар орқали уларнинг муаммоларга бўлган муносабатини аниқ ва таъсирчан ёритган. Бундай суҳбатлар ҳар қандай давр ва халқ учун бегона эмас. Бироқ ровий ўз муносабатини ташқарига чиқаришни истамайди ва суҳбатга аралашмасликни афзал кўради. Ўз навбатида, сиёсий ҳушёрликни ҳам унутмайди.

“Қолаверса, суҳбатларингиз жуда чуқурлашиб кетди. Бу турушда бошингизга бало орттириб оласиз-ку”, деб ўйлардим. Бу гапларни овоз чиқариб айтмоқчи ҳам бўлдим, бироқ кўркқанимдан овозим чиқмай қолди. Тутакиб турган одамларга, яхшиси, ақл ўргатмаган маъқул. Дабдалангни чиқаришлари ҳеч гап эмас. Шунинг учун гапимни ичимга ютишга қарор қилдим”³. Бу парчада эса ровийнинг ички монологиди ўз позициясини айтиши, тўғрироғи, ижтимоий муҳокамаларга аралашининг оқибатлари уни кўркитиши ойдинлашади. Бироқ ровий йўловчининг ёнидаги чарм курткали киши кутилмаганда суҳбат ўзанини бошқа оқимга буриб юборади. Унинг фикрини биринчилардан бўлиб тухумли сават эгаси қўллаб-қувватлайди.

Ҳикоядаги қария – мўйнаси тўкилган шапкали чол энг керакли гапни айтди. “Ҳаммасига ўзимиз айбдормиз. Кимдир “Чой йўқ” деб гап тарқатган бўлса, ҳамма чойни қоплаб олишга югуради. Кейин ўтиришади ҳеч қаерда чой йўқ деб! Ҳаммасини ғамлаб қўйгандан кейин, албатта, бўлмади-да! Худога шукурки, ҳамма нарса бор.

– Худога шукур, мўл-кўлчилик!”⁴. Ушбу парчада қария жамиятдаги ижтимоий муаммоларга аниқ ва лўнда ечим айтади. Дарҳақиқат, инсонларнинг бундай мантиқсиз ҳаракатлари туфайли инсониятнинг ўзига жабр қилиши очиқланади. XX аср турк Қарияси томонидан айтилган ушбу фикр XXI асрда янада долзарблик касб этади.

Коронавирус пандемияси сабаб дунёнинг турли бурчакларида озиқ-овқат танқислиги юзага келди. Ҳамма нарса бор, бироқ қария ҳақ бўлиб қолаверади. “Ҳаммасига ўзимиз айбдормиз”, дея инсониятнинг ўз манфаатларидан бошқа нарсани ўйламаслиги сабабли қийинчиликлар пайдо бўлаётганини таъкидлайди. Муаллиф “Чой йўқ”, деган асоссиз хабарлар мисолида жамиятда мишмишларнинг қандай оғир оқибатларга олиб келиши мумкинлигини кўрсатади; бундай ҳолатлар жамиятнинг эмас, балки инсонларнинг ўз хатти-ҳаракатлари ва масъулиятсизлиги сабаб юзага келишига урғу беради.

³<https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/aziz-nesin-noyob-mikrob.html>

⁴<https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/turk/aziz-nesin-noyob-mikrob.html>

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Қариянинг якуний гапи – “Худога шукурки, ҳамма нарса бор!” – инсонлар онгида ижобий фикрларни шакллантириш, ташқи дунёдаги вазиятга тўғри баҳо бериш ва ёмон деб қаралган ҳолатлардан ҳам яхшилик кўра билиш зарурлигини таъкидлаётгандек гўё. Унинг бу фикрлари инсониятни ҳамиша ёрқин келажакка ишонч билан яшаш, масъулиятни ўз зиммасига олишга ундайди.

Қариянинг танқидий фикр-мулоҳазалари жамиятдаги ижтимоий муаммолар ва оммавий манипуляцияларнинг инсоният тақдирига қанчалик таъсир кўрсатишини яққол намоён этади. Ҳикояда трамвай вағонидаги одамларнинг ношукурликдан шукроналикка ўтиши ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотган, катта тажрибага эга қария тилидан баён қилинади. Қариянинг ҳаётий тажрибаси инсонларни ҳамжиҳат, ҳамфикр бўлиб яшашга ундайди.

Ровий ҳикоянинг бошидаёқ китобхонни қария образи билан таништиради. Ҳикоя кульминациясига етганда, қариянинг икки оғиз жумласи унинг ёши билан боғлиқ руҳий ҳис-туйғуларнинг бугунги дунё учун қай даражада долзарб эканини очиқ беради. Ҳикояда қариянинг трамвайдаги кўриниши (“чолнинг бошида эски тўкилиб қолган мўйнали шапкаси”) катта рамзий маъно касб этади. Шапкаси эски бўлса-да, ақли ва фикрлари ҳали ҳам соғлом.

Қариянинг трамвайдаги ижтимоий муаммога ечим топиши, маънавий қадриятларни авлодларга етказиш ва ҳар бир кун учун Аллоҳга шукроналик келтириши унинг ўз маънавий қадриятларига эга эканлигини кўрсатади. Умуман олганда, ҳикояда қариянинг тилидан айтилган “Худога шукур!” иборасига бошқалар томонидан эргашиш инсоният қисматида шукроналикнинг аҳамиятига ишора қилади. Бошқа тарафдан ҳикоя инсониятга ташқаридан назар солиш имконини беради, бу эса мутлақ бошқа мавзу. Муаллифнинг киноявий бадиий модусда бетараф бўлиб туриши ҳам алоҳида ўрганма.

Китобхон қариянинг “Худога шукур” иборасини фақат шу вазият учун эмас, балки унинг ҳаётга бўлган муносабатини ифодаладиган белги сифатида ҳис қилади. Инсоннинг сабр-тоқати ҳар қандай қийинчиликларга қарамай, Аллоҳга шукрона келтириш орқали янги мақсадлар, янги йўллар топишга нисбатан умидини кўрсатади. Шунингдек, қария замонавий ижтимоий муаммоларга азалий қадриятлар орқали жавоб беради. Бу жавоб бугунги глобаллашган дунёдаги ижтимоий муаммолар, нарх-навонинг ошиши, бозорлардаги қимматчилик ва инсоният турмуш тарзининг оғирлашиши каби азалий муаммоларга ечим сифатида намоён бўлади. Ҳикоянинг бош мавзуси “Худога шукур!” инсониятнинг руҳий ўсишида катта аҳамият касб этади.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Қариянинг “Худога шукур!” деган сўзи инсон ҳар қандай оддий ва кичик нарсалар учун шукрона келтириши, бу эса ҳаёт фалсафасининг муҳим қадрияти сифатида ундан фойдаланиш зарурлигини илгари суради. Ҳикояда қариянинг шукроналик сўзлари инсониятнинг ижтимоий муносабатларда тобланиши, ҳамжиҳат бўлиб яшаши ва ўзаро ёрдамга тайёр бўлишларига ишора қилади.

Ҳикоядаги макон – трамвайда ҳар бир йўловчи персонаж ўз муаммоси орқали киноявий тарзда, баъзилари ростан ҳам Аллоҳга шукур айтишади. Бу орқали ижтимоий муносабатлардаги умумий қадриятлар ҳам кўрсатилади. “Худога шукур” ва шукроналик ҳиссини бошқаларга етказиш қария образи воситасида маънавий ҳамжиҳатликнинг намунаси сифатида оқибатни эмас, балки сабабларни аниқлаш ва уларга биргаликда ечим топиш, курашиш кераклигини намоён қилади.

Қария образи ҳикояда бежизга танланмаган. Ҳикоя бош мавзуси иқтисодий қийинчиликлар, бозордаги нарх-навонинг қимматлигига эмас, балки шукроналик, ишонч, ҳамжиҳатлик каби умуминсоний қадриятларнинг аҳамиятига қаратилган. Қария ўз умр йўлида шу қадриятлар асосида яшайди ва уларни бошқаларга етказишга ҳаракат қилади.

Умуман олганда, “Худога шукур” ибораси инсоннинг руҳий камоли, маънавий бутунлиги, турли радикал муаммоларга тўғри ёндашиш ва шахсий муносабатни шакллантиришдаги аҳамиятини акс эттиради. Бу ибора ҳар қандай вазият ва ёшга қарамай, одамнинг маънавий қадриятлари олийжаноб эканлигини англатади ва бутун инсоният учун йўлчи юлдуз бўлиб хизмат қилишига ишора қилади.

Хулоса қилиб айтганда, турк ҳикояларида инсоний қадриятлар, ахлоқий мезонлар ва ҳаёт маъноси чуқур таҳлил қилинган. Азиз Несиннинг “Худога шукур” ҳикоясида кекса инсоннинг ҳаётий қарашлари, унинг ижтимоий ҳолати ва шукроналик ҳисси орқали яшашнинг ўзгача фалсафаси ёритилган.

Муаллиф ҳикояда ҳалоллик, адолат, шукроналик қадрини умумий мавзулар сифатида ёритиб, уларнинг нафақат шахсий, балки ижтимоий аҳамиятини ҳам ўқувчига етказишга интилади ва шу тариқа ўқувчиларни жамиятдаги қадриятларни қайта баҳолаш, инсонийлик ва адолат устуворлигини англашга даъват этадилар.